

Про Діснейленди

та відродження "козацької слави убогих руїн"

Острів Хортиця

Віктор Вечерський

В останні роки українські можновладці надто захопилися так званим відтворенням утрачених пам'яток — реальних, а іноді — й уявних. Через таке захоплення пройшла більшість посткомуністичних країн під гаслом "повернення історичної справедливості" — це явище можемо вважати закономірним. Проте воно має і небезпечний аспект: захопившись псевдоісторичними підробками, можемо не тільки забути про потреби реставрації реальних, автентичних пам'яток, а й спотворити уявлення прийдешніх поколінь про історичну минувшину. Відтак авторів цього тексту доводиться все частіше вживати словечко "Діснейленд" для означення тих проектних пропозицій, які подаються на розгляд науково-методичних рад Мінкультури та Мінрегіонбуду.

На наш погляд, слово "Діснейленд" не містить однозначно негативної конотації. Його ми вживаємо для означення сучасних фантазій на історичні теми. Коли ж мова заходить про фантазії псевдоісторичні (а такі у вітчизняній практиці теж трапляються) — їх слід означувати іншими термінами — наприклад, бутафорія або фальсифікат (за аналогією з фальсифікованими творами мистецтва). Нагадаємо, що за фальсифікацію творів мистецтва в законодавстві більшості цивілізованих країн передбачена кримінальна відповідальність.

Фото автора

Нижче ми подаємо присвячений цим питанням невеликий фрагмент з 10-го розділу нашої монографії "Архітектура України доби Гетьманщини", яка зараз готується до друку.

Потребує уваженої професійної оцінки історико-культурний комплекс "Запорозька Січ" у м. Запоріжжі на острові Хортиця. Це — своєрідний "Хортицький Діснейленд", збудований протягом 2003–2008 рр. за проектною документацією, яка неодноразово розглядалася на науково-методичних радах і зазнавала нищівної фахової критики. Відтак ставлення до цієї історичної реконструкції неоднозначне. Цей комплекс споруджено на заповідному острові Велика Хортиця (на якому Запорозької Січі ніколи не було) за кількасот метрів від Музею історії запорозького козацтва. Найбільш позитивний момент цього проекту — те, що "Діснейленд" збудували не на одному з редутив XVIII ст. чи якійсь іншій пам'ятці культурної спадщини, а на вільній земельній ділянці. Хоча робота ця ще не завершена, проте її вже можна оцінити: 9–10 жовтня 2008 р. під час науково-практичної конференції "Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній роботі" фахівці з історії української архітектури XVII–XVIII ст. висловили свої оцінки та деякі рекомендації. Основна прикрість — низький містечково-провінційний рівень проектною документації, за якою велося споруд-

ження комплексу. Це стосується, передусім, неправдоподібних, бутафорських архітектурних форм та деталей козацької церкви та оборонних башт. І якщо автор цього тексту ще намагався дати якісь поради й побажання щодо виправлення окремих помилок та покращення того, що ще можна зробити, то наш найавторитетніший знавець архітектурної практики козацтва Володимир Ленченко висловився щодо історико-культурного комплексу “Запорозька Січ” чітко й лаконічно: “Все це – профанація”.

Іншу картину маємо в Чигирині на Черкащині. Перша гетьманська столиця за останні кілька років дуже змінилася на краще. Якщо згадати знамениту Шевченкову фразу про “козацьку славу убогих руїн”, то нині руїн майже немає, а козацька слава втілена не тільки в монументах, а й у реставрованих пам’ятках. Національний історико-культурний заповідник “Чигирин” охоплює не тільки місто, а й Чигиринський район, включає 18 окремих територій загальною площею 1173 га, 34 нерухомі пам’ятки культурної спадщини, музеї Богдана Хмельницького й археологічний у Чигирині, музеї Медведівський і Суботівський, а також у с. Стецівка, на околиці якого завершується створення туристично-етнографічного комплексу “Козацький хутір”. Музеєфіковано підмурки мурованого будинку Богдана Хмельницького на його замчищі в Суботові.

Особливої уваги заслуговує ключовий об’єкт Чигирини – Богданова гора, історико-культурне значення якої не було виявлене належним чином протягом 300 років, що минули з часу руйнування Чигирини турками. Цей недолік мала

компенсувати запропонована нами ще в 1987 р. натурна фрагментарна реконструкція Замку Богдана Хмельницького станом на літо 1678 р., тобто до руйнування, з означенням на місцевості трасування оборонних мурів, місць розташування башт і бастіонів, брам, з можливим натурним відтворенням однієї-двох башт. Для такої реконструкції вже тоді були всі наукові підстави – детальні описи замку XVII ст., плани Патрика Гордона, інші зображення.

Ця ідея в подальшому отримала належний розвиток після того, як у 1989–1992 рр. археологи під керівництвом Павла Горішнього повністю розкопали на Замковій горі рештки мурованого наріжного бастіону Петра Дорошенка, виявленого ще археологом Вікентієм Хвойкою на початку XX ст. та повторно розкритого Григорієм Логвином у 1953 р. Науковці київського Науково-дослідного інституту теорії та історії архітектури й містобудування (Сергій Кілессо, Микола Андрущенко, Тетя-

на Бажанова, Володимир Ленченко, Олександр Кобенко) опрацювали проект реставраційного відтворення бастіону, який реалізувався з 1995 р. дуже повільно, проте був успішно завершений у 2007 р. Сьогодні відбудований бастіон Дорошенка справляє незабутнє і грандіозне враження. Ніде більше наш сучасник не зможе побачити наочно, якими могутніми були оборонні укріплення неприступного гетьманського замку. Зі свого власного досвіду хочемо попередити, що жодні фотографії чи відеозйомки не можуть передати того неймовірного враження, яке справляє ця кам’яна фортечна споруда, що нависає над містом – це треба бачити на власні очі.

Значним недоліком Чигирини як історичного міста була відсутність церков, бо їх усі зруйнували спершу турки, а потім більшовики. Зараз цей недолік компенсувався появою двох церков: у 2006 р. поблизу головної вулиці завершено будівництво великої церкви в

■ у пошуках істини: дискусії, гіпотези, відкриття

ім'я Казанської ікони Божої Матері, яку в цілому намагалися витримати в українських національних традиціях; друга мурована церква відтворена реставраторами.

Іншим недоліком Чигирина була відсутність у місті пам'яток чи меморіальних об'єктів, пов'язаних з державницькою діяльністю Богдана Хмельницького та його наступників. Тому 2 червня 2004 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову "Про затвердження Комплексної програми розвитку історико-архітектурного комплексу "Резиденція Богдана Хмельницького" на 2004–2010 роки". Метою цієї урядової програми були збереження і популяризація унікального історико-культурного середовища Чигирин, пов'язаного з іменем Богдана Хмельницького. Відтак протягом 2005–2006 рр. фахівці київського Науково-дослідного

інституту теорії та історії архітектури й містобудування опрацювали проект під умовною назвою "Гетьманська резиденція Богдана Хмельницького в Чигирині". Він покликаний на основі сучасних знань і наукових реконструкцій у наочних образах представити нашому сучаснику те, як могла б виглядати чигиринська резиденція гетьмана Богдана та його наступників – з палацом, канцелярією, скарбницею, церквою та низкою допоміжних споруд. Авторами цього цікавого й привабливого для туристів проекту є київські архітектори Сергій Юрченко, Андрій Подольський, Олег Лихвар, Наталія Черній, Галина Александрова та інші. Історико-архівні вишукування та науково-методичне забезпечення цього проекту здійснив Володимир Ленченко.

З 2006 р. розпочалося втілення в життя проекту, який, без-

сумнівно, збагатить історико-архітектурне середовище Чигирин і ще раз нагадає нашим сучасникам про видатну роль цього міста в історії українського державотворення. Станом на липень 2007 р. було закладено підмурки мурованого палацу Богдана Хмельницького, збудовано муровані скарбницю й військову канцелярію, зводились посольські будинки, в яких планувалося розмістити готель для туристів. А на свято Петра і Павла 12 липня 2007 р. освятили відбудовану Петропавлівську муровану церкву, що височіла над комплексом гетьманської резиденції на терасі північного схилу Богданової гори. Церква була збудована у середині XVII ст. і вщент зруйнована турками в 1678 р. У ній був похований дуже шанований в Україні Київський митрополит Йосиф Нелюбович-Тукальський, про котрого сучасники казали, що "духом його і

Батурин

гетьман живе, і вся Україна". Його мощі козаки на початку серпня 1678 р. винесли з палаючого Чигирини і перепоховали в Лубенському Мгарському монастирі на Полтавщині. Підмурки цього храму, виявлені й досліджені археологами, будуть законсервовані й накриті павільйоном, який збереже їх від руйнування і дасть можливість огляду. Тому церкву цілком слушно відбудували не на старих підмурках, а поряд з ними.

17 жовтня 2009 р. за участю Президента України В. Ющенка урочисто відкрито 1 чергу історико-архітектурного комплексу "Резиденція Богдана Хмельницького". Тож завдяки наполегливості чигиринців, причетних до всіх цих справ, перша гетьманська столиця поступово відроджується. Усе робиться ґрунтовно, на наукових засадах, з повним розумінням значущості Чигирини для формування історичного самоусвідомлення сучасної української нації.

Аналогічні процеси на початку ХХІ ст. відбувалися й у другій гетьманській столиці — Батурині. У 2009 р. завершився амбітний проект фрагментарного відтворення Батуринського замку (так званого Литовського замку) за проектом, розробленим інститутом "УкрНДІпроект-реставрація" (ГАП — В. Кос'яненко, науковий консультант — В. Ленченко). Те, що відтворення фрагментарне, а не цілісне, є правильним з методичної точки зору, хоча профани цього й не розуміють, про що свідчать деякі відгуки в Інтернеті. Відтворено земляний вал з ровом, дерев'яні стіни з трьома баштами, одна з яких — надбрамна. На території замку збудували дерев'яну тридільну одноверху церкву, криницю, а

також дві муровані будівлі: гетьманський будинок і скарбницю. Форми всіх будівель і споруд суто гіпотетичні й відбивають сучасний стан знань про архітектуру Гетьманщини кін. ХVІІ ст. Недоліком є замалі розміри дерев'яної церкви, яка мала би бути головною архітектурною домінантою цього комплексу, а також невиправдано мініатюрна гетьманська скарбниця, збудована за хибним зразком полкової скарбниці у Прилуках. Оборонна огорожа замку у вигляді відкритих зрубів городень, не засипаних землею, є неправдоподібною для поч. ХVІІІ ст.: достатньо розвинена в ту епоху артилерія протягом короткого часу могла б розтрощити такі укріплення.

Загалом з чигиринськими й батуринськими відтвореннями маємо дещо парадоксальну ситуацію: тут значні кошти вкладаються у створення макетів у натуральну величину, історико-культурна цінність яких дуже відносна. І в той же час неподалік Батурина й Глухова, у с. Дігтярівка під Новгородом-Сіверським, вже кілька десятиліть стоїть напіврозвалена мурована Покровська церква, збудована І. Мазепою. Вона не має аналогів у тогочасній українській архітектурі. Це — унікальна за своїми формами й декором пам'ятка доби Гетьманщини, що засвідчує тісні зв'язки української архітектури з тогочасною західно-європейською. Церкву частково зруйновано у 1960–1961 рр. Проте перед руйнацією, у 1954 р., пам'ятку дослідили київські реставратори. Вони здійснили її обмірну й фотографічну фіксацію та опрацювали проект реставрації. Цей проект не реалізовано, але він зберігся і може слугувати ос-

новою для реставрації пам'ятки з відтворенням втрачених частин.

Завдяки нашим особистим зусиллям у 1989 р. руїни Покровської церкви Чернігівський облвиконком поставив на державний облік як пам'ятку архітектури місцевого значення з охоронним № 66-Чг. У 1999 р. за нашою ініціативою Покровську церкву включено до Програми відтворення видатних пам'яток історії та культури України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23 квітня 1999 р. № 700. Незважаючи на це, а також попри наші численні виступи й публікації, жодних робіт на пам'ятці, навіть протиаварійних, не проведено. А це можна було б зробити бодай у рамках підготовки до 300-ліття подій 1708–1709 рр.

Відтак нині вкрай необхідно привернути увагу української громадськості, залучити спонсорів та меценатів до справи порятунку останньої зі збережених архітектурних фундацій гетьмана Івана Мазепи.

Загалом можна висувати, що регенерація та реабілітація з частковим відтворенням ключових для національної свідомості історичних архітектурних комплексів доби Гетьманщини — справа необхідна і заслуговує позитивної оцінки. Проте такі складні й неоднозначні в науково-методичному сенсі заходи слід забезпечувати на значно вищому фаховому рівні. При цьому не можна забувати про потреби реставрації автентичних пам'яток. Необхідно чітко дотримуватися системи наукових і пам'яткоохоронних пріоритетів, пам'ятаючи, що цінність автентичної пам'ятки є абсолютною, а відтвореної — дуже відносною.